

IRK FERENC¹

KOCKÁZATKEZELÉS ÉS BŰNÖZÉSKONTROLL

Társadalmi-gazdasági változások – régi és új kockázatok

A világban az utóbbi fél évszázadban bekövetkezett – és egyre gyorsuló iramban folyó – változások új feladatok elé állítják a társadalomtudományok művelőit. Nem csak nyomon követni és megérteni nehéz ennek az átalakulási folyamatnak a mozgató erőit, de ennél is nagyobb kihívás a (jelen idejű) valós változások (jövő idejű) lehetséges következményeinek prognosztizálása. Ilyen, a lehetségestől a valószínűig húzódó tartományban előforduló következmények kezelése jelenlegi ismereteink alapján a lehetetlen határát súrolhatja. Annál inkább megalapozott ez a megállapítás, mert ténynek tekinthető, hogy a múltban kezdődött és a jelenben is tartó változások észlelése éppúgy gyakorta elmarad, mint az észlelt változások közvetlen és közvetett (áttételes) következményeinek számba vétele, és kedvezőtlen változások esetén a szükségessé váló döntések (beavatkozások) meghozatala. A helyes döntésekhez *kockázatelemzésre*, és az ilyen elemzésekre alapozott *kockázatprognózisra* volna szükség ahhoz, hogy a társadalom számára veszélyes jelen- és jövőbeli tényeket feltárni és veszélyességük szerint rangsorolni lehessen. Tekintettel arra, hogy kockázattársadalomban élünk², a különféle kockázatok közötti súlyossági sorrend jó meghatározása (lehet) a helyes döntéseket megalapozó legfontosabb szempont. Ugyanakkor e fontossági rangsor felállításakor (és e rangsornak a változások függvényében történő folyamatos újradefiniálásakor) nem hagyható figyelmen kívül az a tény sem, hogy a múlt tovább él a jelenben, jelenünk pedig – múltunkkal együtt – belecsúszik a jövő idődimenziójába.

Ennek a gyorsulva változó komplexitásnak egyik „eredménye” a tények és azok lehetséges vagy valós következményeinek mint kockázatok formájában jelentkező kihívásoknak folytonosan megkésett felismerése, majd az ugyancsak késedelmesen (gyakran megfelelő tényadatok birtoklása nélkül, kapkodva) meghozott döntés. A kihívásokra adott válaszcselekvések e döntéseken alapulnak, épp ezért gyakran hibásak. A jelen döntései a múlt jól vagy rosszul értékelt tapasztalatai alapján születnek meg. Hans-Jörg Albrecht az imént felvázolt problémát egy konkrét eseten keresztül bemutatva így ír: „A mai objektív biztonsági

¹ Professor emeritus Dr. Irk Ferenc J.D. D.Sc., OKRI emeritus kutató

² Lásd erről bővebben Ulrich Beck munkásságát. Itt különösen BECK, Ulrich: *Weltrisikogesellschaft*. Suhrkamp, Frankfurt am Main, 2007., Kapitel XI.: Kritische Theorie der Weltrisikogesellschaft. 334–374.

helyzetet nagyrészt olyan jelenségek alapján ítélik meg, amelyek – a terrorizmus kivételével – eddig nem játszottak szerepet a biztonság vagy a biztonság elvárásának empirikus vizsgálatában. A szervezett bűnözés jelenségeire nem érvényesek a sebezhetőség elméleteivel kapcsolatos hagyományos bűncselekményekkel kapcsolatos kutatások eredményei, mivel ezt olyan tipikus tranzakciós bűncselekmények befolyásolják, mint például a kábítószer- és emberkereskedelem, a prostitúció és a szerencsejáték szervezése, a korrupció és a pénzmosás³. Az említett döntések között – már csak a gyorsuló idő miatti mérlegelési mechanizmus idejének kényszerű lerövidülése okán – vannak olyanok is, amelyek mit sem törődnek azzal, hogy ezek *a jelenben meghozott döntések a jövőre nézvést milyen következményekre vezethetnek*. E gyakorlat további „eredménye” már az előbbinek folyománya: *a jelenben elhibázott döntéseknek (köztük a nem-döntéseknek) káros, olykor kompenzálhatatlan következményei keletkezhetnek*.

A jelen világunk kockázataira adott megkésett és a hiányzó válaszok tehát egyaránt veszélyesek lehetnek akkor is, ha e kihívásokról a döntéshozatalra hivatottak bármilyen oknál fogva nem tudnak, és akkor is, ha ezekről az említettek tudomással bírnak, ám azokról mégsem akarnak tudomást venni. Mindez összefügg azzal, hogy már *a jelenlegi kockázatok jelentős része is a korábban (évtizedek vagy évszázadok alatt) megszokottaktól eltér*, továbbá emiatt azzal, hogy ezekre az új (gyakran globális) kockázatokra *szokatlan kockázatkezelési eszközökkel és módszerekkel* kell reagálni. Mivel a felvázolt kockázatok jelenünk és jövőnk rizikókezelésével szoros összefüggésben vannak, ezért kihatásai érintik a kockázatos cselekmények valamennyi aktorát – így természetesen a jelenbeli tényleges vagy a jövőbeli potenciális áldozatokat is.

Kockázatkezelés, morális és jogi felelősség

Jelenünk kockázatkezelése *képmutató*, s ez a Janus-arcúság mélyen áthatja társadalmainkat. Különösen igaz ez a megállapítás az *életet, testi épséget, egészséget veszélyeztető kockázatokra*. Ez a mentalitás megmutatkozik mind abban, hogy mekkora mértékű kockázat tekinthető elfogadhatónak, mind egy létező kockázat csökkentése érdekében tett (még inkább: a meg nem tett) intézkedésekben. Mindez például olyan álszent akciókban ölt testet, mint a motorizáció káros hatásainak csökkentése érdekében kifejtett látszatbeavatkozások,

3 ALBRECHT, Hans-Jörg.: *Sicherheit, Sicherheitserwartungen und Sicherheitsgeföhle*. In: Finszter Géza – Kóhalmi László – Végh Zsuzsanna (szerk.): *Egy jobb világot hátrahagyni...*, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Pécs, 2016. 119–143., 129.

vagy a társadalmi együttélés jól ismert negatív következményeinek empátiát nélkülöző kezelése. A tudomány képviselői éppúgy, mint a politika világának döntéshozói a termelés és a fogyasztás jelenlegi gyakorlatával, e gyakorlat káros következményeinek jelentős részével pontosan tisztában vannak, mégis a lakosság előtt erről mélyen hallgatnak. A tényleges és eredményes (ám gyakran népszerűtlen) beavatkozásokat sokszor közönséges bűnbakképzés helyettesíti, mégpedig úgy, hogy a rendszerben rejlő és a valószínűség magas fokán jó előre prognosztizálható, tehát tudottan szükségszerűen káros következményhez vezető hibát vagy hibákat a folyamat vagy a cselekvési lánc legvégén elhelyezkedő ember „nyakába varrják”. Ennek egyenes következménye az a ma már jól érzékelhető kedvezőtlen változás, ami nemcsak a köz-, hanem a jogintézményekbe vetett hit és bizalom mértékében is bekeverte. A lakosság tekintélyes részének morális érzéke – ma még – többé-kevésbé megfelelően működik. Ennek következtében például egyre inkább tisztában van azzal, hogy ami peres eljárásokban jogszolgáltatás címen folyik, az mind gyakrabban és szélesebb körben nem az igazság kiderítését, hanem érdekeiket jól artikulálni képes csoportok közösségellenes tevékenységét leplezi. A hagyományokon alapuló jogszolgáltatás pedig gyakorta szolgál meggyőző példákkal arra, hogy *alkalmatlan az új társadalom új konfliktusainak kezelésére*.⁴

Az előadottak ismeretében különösen érdemes megvizsgálni, hogy *a társadalomtudományok képviselői miként viszonyulnak a kockázatokhoz*. Szociológusok, filozófusok – és részben kriminológus és büntetőjog-tudósok – a tudományos gondolkodás egy olyan dimenziójában is törekedtek ismereteik bővítésére és rendszerezésére, amelyekben lehetőséget láttak annak feltárására, hogy vajon *milyen kapcsolat található a morális és a jogi bűn, a morális és a jogi felelősség között*.⁵ Azaz: gyorsan változó társadalmainkban, a kodifikált jogi norma mennyiben feleltethető meg az erkölcsi jóról és rosszról alkotott felfogásoknak. Ennek során tűnt fel, hogy részint számos olyan jogszabályt ismerünk, amelyekben a bűnnek nyilvánított tettek vagy nincs meg a morális megfelelője, vagy *a morális és a jogi értékrendnek megfeleltetett megítélésben jelentős a diszkrépancia*. Nevezetesen: előfor-

4 Erről bővebben lásd még: IRK Ferenc: *A rizikótársadalom biztonságérzete*. Kriminológiai Közlemények 62. Budapest, 2006. 39-47.

5 Heller Ágnes egyik fiatalkori könyvében különösen morálfilozófiai megközelítésben elemezte e kérdéskört. Lásd: HELLER Ágnes: *A szándéktól a következményig*. Magvető Kiadó, Budapest, 1970. Ennek bemutatását részletesen lásd: IRK Ferenc: *Értékvédelemtől ex ante prevencióig*. In: Homoki-Nagy Mária – Karsai Krisztina – Fantoly Zsanett – Juhász Zsuzsanna – Szomora Zsolt – Gál Andor (szerk.): *Ünnepi kötet dr. Nagy Ferenc egyetemi tanár 70. születésnapjára*, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Szeged, 2018. (Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica; Tom. 81.) 455-467.

dul, hogy egy súlyos büntetéssel fenyegetett jogi véték etikai megközelítésből nézve semleges vagy éppenséggel pozitív előjelű tettek tekinthető, vagy etikai vétekként kezelendő ugyan, de a jogihoz képest csak enyhébben elítélendőnek minősül – és mindez fordítva is igaz állítás lehet. E vizsgálódás részeként volt kimutatható, hogy – még egyazon (nemzeti, regionális) jog által szabályozott területen belül is – a jogkövetés megvalósulásában *a társadalmi rétegződésben elfoglalt hely* szerint csakúgy jelentős eltérések mutatkoznak, mint aszerint, hogy a jogkövetés önkéntes-e vagy kényszerűségből történik-e. Kialakult a bűn elkövetéséről megalkotott *kettős fogalomrendszer*. Ezek közül az *egyik*: amikor valaki az írott normát szegi meg, akkor *jogsértést*, ezen belül az ilyenként kodifikált bűnök esetében *bűncselekményt követ el*. A *másik*, amikor valaki – anélkül, hogy az adott helyen és időben hatályos jogszabályok ellen vétene – „csak” erkölcsi szabályokat szeg meg, s emiatt *etikátlanul cselekszik, etikátlan magatartást tanúsít*. (Mindazonáltal nem megy kivétel számba az a harmadik lehetőség, hogy az etikátlan cselekedet, magatartás a jogi, ezen belül a büntetőjogi felelősséget is megalapozza, azonban ez a kapcsolat nem szükségszerű.) A morális és a jogi bűnök tehát teljesen vagy részben egybe is eshetnek, de el is különülhetnek egymástól. Napjainkban a *bűnök és büntetések újrafogalmazásának időszakát éljük*. Ennek része az is, hogy *minél kisebb az elkövetett bűn súlya, annál biztosabb a büntetés bekövetkezése*.

Tettek társadalmi veszélyessége

Ezúttal arra hívom fel a figyelmet, hogy *a kriminológus és a jogász (büntetőjogász) eltérően ítélhet meg* számos társadalomra veszélyes jelenséget. A *jogász mindig a társadalomra veszélyes tett/mulasztás helyén és idején érvényes (kodifikált) normát veszi alapul*. A *kriminológus* viszont abból az a priori fogalomból indul ki, hogy *a társadalmi veszélyesség a társadalmat (nagy) kár okozásával fenyegető/érő kockázat kedvezőtlen kimenetelének lehetőségét/tényét fejezi ki*. Ezért véleményalkotásának a jogi normához kötöttség csak az egyik – bár kétségkívül fontos, de mégsem elsődleges – szempontja. A kriminológus számára a jogi (büntetőjogi) bűn tekintetbe vétele mellett az előbbivel azonos fontosságú annak véleményezése, hogy ennek *a bűnnek milyen a morális tartalma*. Ezen a gondolatsoron tovább haladva fogalmazható meg számos kétség, mint például az, hogy

- a társadalomra jelenleg és a jövőben veszélyt jelentő tettek közül megtalálhatók-e a legsúlyosabbak a kodifikált bűncselekmények körében;
- a büntetőjogi szabályok alkalmasak-e egyáltalán az ultima ratio elvére támaszkodó feladatok ellátására?

Az ilyen és más hasonló állítások és kérdések a szociológusi/pszichológusi/közgazdászai vagy más, a kriminológiához kapcsolódó tudományterület eredeti művelői számára evidensek, a jogászból kriminológussá vált kutatók közül azonban sokak számára nem azok. Szűkebb témánknál maradva, erre vezethető vissza – a mai hagyományos (ún. mainstream) kriminológia fő csapásirányain túllépni kívánó kriminológus számára – az a különös helyzet, hogy a kriminológia részét képező, de legalábbis azzal szoros kapcsolatot ápoló *viktimológia* jórészt *nem létezőnek* tekinti azokat az *áldozatokat*, akik esetében – a büntetőjogi gondolkodást követve – *nincsenek konkrétan meghatározható (nevesíthető) bűnelkövető-tettesek*. Ennek eredménye pedig az, hogy ma még mind a kriminológia, mind a viktimológia megreked a mikroszinten (tettesi vs. áldozati pozíció), s érdeklődési körén kívül maradnak a jórészt a globalizáció következményeképp egyre nagyobb szerepet játszó, a társadalmi veszélyességnek mind a mértékében, mind a minőségében kulcsfontosságúakká váló, tömegesen – azaz makroszinten – viktimizálódó embertömegek. Ezen állítást példázza az a tény, hogy a mai világ „normális” működésének részét képezi számos, *súlyos következményekkel járó olyan környezetkárosítás és/vagy termelő tevékenység, amelyek esetében a károkozás áldozatai tömegének negligálása jellemző*. A két szemlélet közötti további lényeges különbség, hogy amíg a (büntető)jogász érdeklődésének a középpontjában a szereplők, úgymint *az elkövető és a sértett szerepének tisztázása áll*, addig a (legalábbis a rendszerben gondolkodó) *kriminológus rendszerhibákat próbál feltárni, s ezáltal hozzájárulni a rendszer-korrekcióhoz*. Ebben a kutató-elemző munkában kulcsszerepet játszik annak megvizsgálása, hogy (globalizált világunkban) a *makroszintű kockázatok kezelése* a kockázattal adekvát vagy hiányos-e, avagy éppenséggel teljességgel elmarad.

Ehelyütt érdemes megemlíteni azt a *hármás összefüggést* is, ami a társadalomra veszélyes cselekmény, a cselekmény elkövetője és a cselekmény áldozata között fedezhető fel. Kriminológiai megközelítésből a társadalmi veszélyesség megléte vagy hiánya határozza meg azt, hogy egy cselekménynek van-e elkövetője, illetve áldozata. A jellemző összefüggések közül az *első* abban rögzíthető, hogy amennyiben a cselekmény társadalomra veszélyes, annak áldozataival szembesülhetünk abban az esetben is, ha a tettnek nincs megszemélyesíthető elkövetője. A *második*: ez az állítás abban a formában is igaz, ha a társadalomra veszélyes cselekménynek van ismert elkövetője, de nincs ismert áldozata. A *harmadik* változatban viszont hiábavaló az a vélekedés, hogy a cselekmény társadalomra veszélyes, amennyiben annak sem elkövetője, sem áldozata nincs. Az ilyen cselekmény ugyanis valójában a társadalomra nem veszélyes. Az előbbi *mindhárom esetre érvényes megszorítás, hogy a társadalmi veszélyesség idő- és térbeli kiterjedése nem korlátozható szűken vett jelen idejű idő- és térintervallumra*, amelyen belül a

kockázat meglétét vagy hiányát épp vizsgáljuk. A *társadalmi veszélyesség kriminológiai dimenziói* elvileg időben és térben végtelenek, gyakorlatilag azonban a vizsgálat időpontjában és helyén lehetséges reális távlatokra korlátozódnak, e határig azonban kiterjesztendők.

Röviden szót kell ejteni annak következményeiről is, amikor a társadalmi veszélyesség ténye *egzisztál* ugyan, ám széles körben *nem válik feltűnővé*. Jelen világunkban a társadalmi változásoknak (némi leegyszerűsítéssel) *kétféle* *szcenáriója* fogalmazható meg. Az első egy inkább optimista, a második egy inkább pesszimista jövőképet ad a jövőben bekövetkező lehetséges változások iránt érdeklődőnek. Az *optimista* verzió szerint ugyan a korábbi elképzelésekkel szemben a *növekedés nem tartható fenn*, de *továbbra is létezik fenntartható fejlődés*, még hozzá a világ valamennyi régiója számára. A *pesszimista* verzió szerint a világ eljutott abba az állapotba, ahonnan nem képes továbblépni, amikor tehát *már a fejlődés fenntarthatósága sem lehetséges alternatíva*. Erről, a ma még vitatott alternatív scenáriók szerint megvalósuló, ám immár több évtizede tartó és egyre gyorsuló folyamatról a politikusok többsége éppúgy nem tud, vagy nem akar tudomást venni, mint a folytonos és gyors növekedésben gazdaságilag érdekelt vállalatok és velük szövetkező állami szervezetek. (Lásd erről legutóbb Donald Trump kormányzása és az USA-szénlobbi visszaerősödése közötti kapcsolatot.) A *társadalmi veszélyesség új minőségéről* az úgynevezett *treadmill-elmélet* képviselői (így például Allan Schnaiberg és Paul Stretesky) adnak részletes képet.⁶ Nem véletlen, hogy ezen irányzat szakemberei a politikai hatalom reprezentánsainak társadalom- és bűnözéskezelési gyakorlatával szembeni kritikájukat zömmel a *kizsákmányolás (mint ok)* és a *környezeti bűnözés (mint okozat)* témakörére, e két végpont közötti összefüggések kimunkálására koncentrálnak.

Nyitott kérdések, problémakezelési dilemmák

Mindezek előrebocsátásával tehető fel néhány választ váró kérdés. Ilyenek:

- Csak azoknak a kárt okozó tetteknek lehet-e áldozata, amelyeket büntetőjogi szabályozás bűncselekményként definiál? Azok nem áldozatok, akik bűncselekményként nem definiált társadalomra veszélyes tettek következményeinek elszenvedői?
- Evidenciaként kezelhető-e, hogy a kodifikált bűnök társadalmi veszélyessége nagyobb, mint a kodifikálatlanoké?

⁶ E teória részletes bemutatása és a bűnügyi tudományok számára való hasznosíthatóságának kifejtése megtalálható a dolgozat terjedelmében. Erről lásd például STRETESKY, Paul B. – LONG, Michael. A. – LYNCH, Michael J.: *The Treadmill of Crime. Political Economy and Green Criminology*, London, New York, 2014.

- A bűncselekményként nem nevesített, ám mind morálisan elítélendő, mind a társadalom számára jelentős veszélyt jelentő vagy kárt okozó tettek a kriminológia számára irrelevánsak-e, a viktimológia számára ezeknek a cselekményeknek az áldozatai érdektelenek-e?
- Morálisan elfogadható-e, hogy kényelmi szempontok (ide értve politikai konfliktusok kerülését), vagy – miként ez visszatérő érvként elhangzik – a „parttalanság veszélye” meggátolják a kriminológus-szakembereket abban, hogy érdeklődési körüket az ilyen tettekre is kiterjesszék?
- A látens bűnözésnek vajon részei-e ezek a (bűncselekményekként nem nevesített) bűnök?
- Ha a társadalom számára nagy veszélyt és/vagy kárt okozó, ám a büntetőjog által nem kodifikált tettek nem részei a látens bűnözésnek, akkor ezek milyen tettek? Normálisak? Deviánsak, de büntetést nem igénylő cselekmények?
- A modernizáció hatásai megkerülhetők-e a társadalmi veszélyesség fogalmi körébe tartozó tettek újradefiniálásában?
- A globalizáció jelen állása szerint továbbra is elfogadható-e annak a nézetnek a fenntartása, amelyik nem hajlandó tudomást venni az úgynevezett első és a harmadik világ (más megfogalmazásban: az iparosodott országok, illetve a fejlődő országok) értékrendjének diszkriminatív kezeléséről? Eszerint elfogadható-e az a jelenleg uralkodó politikai és gazdasági szemlélet, amely szerint, amit az első világ értékrendjén alapuló jogrendnek megfelelően tilos megtenni, annak megvalósítása a harmadik világban értéksemlegesnek tekinthető, sőt akár pozitív értéket képviselhet?
- A globalizáció körülményei között mit ér a büntetéssel fenyegetés azon bűncselekményekként kodifikált jogsértések esetében, amelyek ugyan nemzetközi normákban rögzítésre és ratifikálásra kerültek, ám amely büntetések végrehajtása elmarad?
- A már megvalósított, továbbá a még csak jövő időre prognosztizált, a társadalomra kiemelten nagy veszélyt jelentő bűncselekmények esetében a tettarányos büntetés beilleszthető-e, és ha igen, hogyan a hagyományos büntetés kiszabási szisztémába?

Ahhoz, hogy ezekre és további, itt fel nem sorolt hasonló kérdésekre a kriminológusi szakma megnyugtató válaszokat adhasson, kívánatos volna, hogy – miként ez elméleti szinten általánosan elfogadott – amikor *kriminológusként* a tudomány képviselői a megoldási lehetőségeket keresik, ne csak a bűnügyi (ezen belül a büntetőjogi) tudományok területére tartozó kriminalizáció-dekriminalizáció dimenzióiban kutassanak, hanem a *morálisan és jogilag elfogadható és elfogadhatatlan tettek összehasonlító elemzésére is terjesszék ki érdeklődésüket*. Változó világunkban valóban fontos (hogy csak két példát említsünk) a prostitúció vagy az emberkereskedelem több évezredes hagyományain alapuló bűnözési formáinak változásait nyomon kísérni, s ehhez igazítani a (siker reményével kecsegtető)

prevenció eszköztárát. Azonban ez nem jelenti azt, hogy a transznacionális bűnözés és a tudományos-technikai fejlődés új vívmányaival összefüggő (gyakran a kockázatkezelés új módjaira visszavezethető) morális vétkek elemzése negligálható csupán azért, mert egy vagy több országban/országrégióban ezeket normálisaknak, vagy ha nem, akkor legalábbis tolerálhatóaknak tekintik.

Emiatt felmerülő további kérdés, hogy egyrészt az „*írástudók*” vélekedése mikor tekinthető felelősnek, másrészt *a gazdasági és a politikai hatalom reprezentánsai* milyen döntések meghozatala, valamint milyen cselekedetek végrehajtása esetén állíthatnák azt, hogy döntéseik, cselekvéseik felelősségteljesek, mégpedig azért, mert e döntések és cselekvések eleget tesznek az *emberiség erkölcsi normáinak*. Vegyük észre! Nem arról kell(ene) véleményt formálnunk, hogy mennyire (volna) indokolt a jogi szabályozás kereteinek szűkítése (esetleg bővítése). Elvárható lenne a tudósok véleménynyilvánítása abban, hogy *miféle, a problémakezelésre alkalmas jogi szabályozásra volna lehetőség* annak érdekében, hogy a (ma még „csak” erkölcsi) normát sértő tettek megakadályozására mind az ilyen normaszegést elszenvedő emberek, mind az emberiség érdekeinek megfelelő döntések születessenek. Ennek a procedúrának része kell(ene) legyen annak meghatározása is, hogy ezek végrehajtásához milyen tettek tekinthetők adekvátnak.

Mindezek tisztázása – túl a döntéshozók felelősségén – *csak hálózat- és kockázatelemzésen alapuló társadalomtervezéssel valósítható meg*. Morálisan elfogadhatatlan az a megoldás, amely a jogsértő magatartás (például környezeti károkozással járó termelő tevékenység) megszüntetését (további áldozatok generálására (például rövid időn belül meg nem szüntethető munkanélküliségre) hivatkozva odázza el. *Ahol a morális parancs és a jogi lehetőség/parancs összeütközésbe kerül, ott – a mi kulturális környezetünkben – mindig a morális elvárásoknak kell (de legalábbis kellene) előnyt élvezniük.*⁷

⁷ Ezek az elvárások – amelyek részletes kifejtésére helyhiány miatt ehelyütt nincs lehetőség – a zsidó-keresztény kultúrának az európai értékrendszerre meghatározó szerepet gyakorló morális alapelveiben gyökereznek. Utóbbiról lásd például KARIKÓ Sándor (szerk. 2001): *Európaiság. Politikai és morális kultúra*. Bevezető. Áron Kiadó, Budapest, 2001. (Letöltve: 2019. 09. 09.) Lásd még például https://europa.eu/european-union/about-eu/eu-in-brief_hu (Letöltve: 2019. 09. 09.); továbbá <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/HTML/?uri=CELEX:12016P/TXT&from=HU> (Letöltve: 2019. 09. 09.); valamint Az egyház Európában. II. János Pál pápa apostoli buzdítása az egyházban élő Jézus Krisztusról mint a remény forrásáról Európa számára. Hatodik fejezet. A remény evangéliuma egy új Európának. I. Európa spirituális hivatása. Kelt Rómában, Szent Péternél 2003. június 28-án, Szent Péter és Pál vigíliáján, pápaságom 25. évében. *II. János Pál pápa*. In: <https://regi.katolikus.hu/konyvtar.php?h=34> (Letöltve: 2019. 08. 26.)

Új bűncselekmények a globális erőterben

A gazdasági erőközpontok rövid távú érdekeinek a politikai hatalmi erővel való összefonódása miatt (ma még) negligálhatók az előbb említett összefüggések. A politikai hatalom mozgását, jogi szabályozásokban megnyilvánuló súlypont-kijelöléseit követő, mikroszinten megrekedő mainstream kriminológia reprezentánsai pedig – beállítódásuknál fogva – ugyancsak szükségtelennek tartják (rosszabb esetben észre sem veszik, bár a végeredmény ugyanaz) a makrokriminológia vizsgálódási körébe sorolható bűnözés új megnyilvánulási formáinak elemzését.

Erre eklatáns példa a környezeti bűnözés kezelésének jelenlegi helyzete. A nemzeti jogszabályok állami szinten próbálnak meg kordában tartani egy olyan jelenséget, ami – a jövőnkre tekintve – már rég túllépte nemcsak az állam-, hanem a földrészhatárokat is. A kriminológiai szakirodalmat tanulmányozva az érdeklődő alig találkozik ezzel a témakörrel. Emiatt fel sem merül annak lehetősége, hogy a jóléti államok fogyasztói számára vonzó (mert olcsó) árucikkeknek a termeléstől a fogyasztásig terjedő útját követve számos, olyan nemzetközi szinten megvalósuló és szervezeten elkövetett bűncselekménynek és bűnözői hálózatnak a felderítésére és ábrázolására volna szükség, amelyeket a magukat jogállamnak tartó országok kormányai és parlamentjei nemcsak megtűrnek, hanem sok esetben támogatnak.⁸

Ehhez kapcsolódóan csupán példaként említem meg, hogy amikor valaki valamelyik (bármelyik) multinacionális vállalat európai bolthálózatában „fast fashion” ruhát, mobiltelefont vagy zöldséget vásárol,

- tájékozatlansága folytán eszébe sem jut, hogy részese egy olyan, a termeléstől a fogyasztásig terjedő láncnak, amelynek egyik végén a fogyasztó, a másik végén nagy valószínűséggel az általunk kielégítőnek tekintett, és ekként megfogalmazott érték- és jogrend szerint olyan emberek dolgoznak, akiket kizsákmányoltaknak, esetleg a modernkori rabszolgaság áldozatainak kell, de legalábbis kellene tekintenünk,⁹

8 Ennek lehetséges és sokak által bizonyára nem preferált következményeire figyelmeztet az a „megoldási lehetőség”, amikor a jogszolgáltatói feladatok meghatározását a „nép hangja” veszi át. Erre lásd például legutóbb Jane Fonda megnyilatkozásait: Jane Fonda: Bíróság elé kellene állítani azokat, akik nem tartanak a klímaváltozás ellen harcolókkal. Index 2019. 11. 13. (Letöltve: 2019. 11. 13.); In: https://index.hu/kultur/2019/11/13/jane_fonda_klimavaltozas/; továbbá How Jane Fonda Planned To Trick Trump With Attractive Scientists: The Impeachment Show. In: <https://www.youtube.com/watch?v=nt-oD4JBmKI> (Letöltve: 2019. 11. 13.)

9 Lásd ezekre példaként: BRAUN, Carolyn – PFEIL, Marcus – ROHRBECK, Felix – SALEWSKI, Christian: *Holes in the Circular Economy: WEEE Leakage from Europe. A Report of the e-Trash Transparency Project*. Basel Action Network, 2014., In: <https://baselactionnetwork.app.box.com/s/mv275w4n0pdbh7dc0zosggu0vqdu>

▪ vagy tisztában van a kizsákmányolás tényével (hiszen ilyesmiről a média egyre gyakrabban és bővebben ad tájékoztatást), azonban úgy véli, hogy ehhez neki semmi köze („nem tehet róla, nem tehet ellene”), ebből következően a morális felelősséget eleve másra hárítja, mint például a kormányokra, érdekvédelmi, esetleg államokat képviselő nemzetközi szervezetekre.

A kívánatos szemléletváltáshoz kiindulási alapként az szolgálhat, ha előbb sikerülne tisztázni, majd ezt követően helyre lehetne állítani *a morál, a hatalom és a jog* egymáshoz való normális viszonyát. Ezt a szemléletet az alapozza meg, hogy az egyén és az egyének halmazából, közösségeiből összetevődő *társadalom rendelkezik a morális értékekkel*, kedvező esetben ezektől vezérelve hajtja végre cselekedeteit. *A hatalomnak* (lett légyen az akár gazdasági, akár politikai hatalom) *viszont érdekei vannak* (legfeljebb a hatalmi apparátusok tagjai vannak morális/amorális értékekkel ellátva). *A jog a társadalom tagjai és közösségei számára a politikai hatalom érdekein átszűrt morális értékek egy részét rögzíti* kodifikált normákba.

Az új bűncselekményekre a politikusok által „kitalált” új válaszok egyelőre inkább aggályosak, mint biztatóak.¹⁰ A globalizált világ fogyasztásorientált társadalmi (az úgynevezett *iparosodott országok csoportjába tartozók*) jellemzően napi szükségleteik és vágyaik kielégítésével vannak elfoglalva, figyelmen kívül hagyva az e célhoz vezető folyamat időben és térben korábbi láncszemeit. Ennek a zsákutcába vezető szemléletnek első látványos következményei a klímaváltozásban, a mai mainstream-szemlélet tagadóinak vagy csak

7ehh (Letöltve: 2019. 09. 20.); ROWLATT, Justin – DEITH, Jane: *The bitter story behind the UK's national drink*. BBC News India, 2015., In: <https://www.bbc.com/news/world-asia-india-34173532>; Changing Markets Foundation: *Dirty Fashion. How pollution in the global textiles supply chain is making viscose toxic*. 2017., In: http://changingmarkets.org/wp-content/uploads/2017/06/CHANGING_MARKETS_DIRTY_FASHION_REPORT_SPREAD_WEB.pdf (Letöltve: 2019. 09. 20.); LORENZO, T – KELLY, A.: *Raped, beaten, exploited: the 21st-century slavery propping up Sicilian farming*. 2017, In: <https://www.theguardian.com/global-development/2017/mar/12/slavery-sicily-farming-raped-beaten-exploited-romanian-women> (Letöltve: 2019. 09. 20.); Oxfam Australia Media Releases: *Poverty the real cost of fashion in Australia: Oxfam report*. 2017., In: <https://media.oxfam.org.au/2017/10/poverty-cost-fashion-australia-report/>; *Auf der Jagd nach dem Schrott. Zeit Online*. In: <https://www.zeit.de/2014/31/elektroschrott-ghana-afrika-accra> (Letöltve: 2019. 09. 20.)

10 Lásd erre legújabban a német klímapolitika kritikáját: *Zeit Online* 20. 09. 2019. In: <https://www.zeit.de/politik/deutschland/2019-09/klimapolitik-beschluss-klimaschutzpaket-reaktionen-klimakabinet> (Letöltve: 2019. 09. 20.); továbbá: *Zeit Online* 23. 09. 2019. In: <https://www.zeit.de/politik/deutschland/2019-09/klimapolitik-klimaschutz-klimapaket-bundesregierung-kritik> (Letöltve: 2019. 09. 20.)

negligálóinak tevékenysége pedig a fiatal klímaaktivisták határozott akcióiban és a különböző kormányokra, nemzetközi szervezetekre gyakorolt hatásaiban válik láthatóvá.¹¹ A társadalomra veszélyes és/vagy káros cselekmények azonban egymással összefüggő hálózatot alkotnak, ezen belül ok-okozati kapcsolatban állnak egymással. A már említett országcsoportban látványosan megjelenő túlfogyasztás oksági kapcsolatban van – egyebek mellett – a túltermeléssel, ez pedig elsősorban az úgynevezett *fejlődő országok csoportjába tartozó államokban* (de nem kizárólag ott!) elterjedt rabszolgamunkával.

Itt szükséges felhívni a figyelmet arra, hogy a politikai hatalom a biztonság fontosságának kiemelésével megváltoztathatja azt a kényes egyensúlyt, aminek az *emberi (szabadság)jogok és a biztonság* között egy demokratikus jogállamban fenn kell állnia.¹² Korinek László figyelmeztet: ennek az lehet a következménye, hogy a *szabadság vagy biztonság* dilemmáját kellene megoldani.¹³

Az alkotmányos jogállam biztonságának része a *társadalomra súlyosan veszélyes cselekményekkel szembeni fellépés*. Ezt a stabilitásra koncentráló szemléletet azonban folyamatosan és egyre gyorsuló ütemben váltja fel az európai jogállamiságot továbbra is fenn hirdető, és az ilyen értékeket látszólag továbbra is valló országok jogalkotásában és jogalkalmazásában a *személyi társadalomra veszélyességet* preferáló nézőpont. Hans-Jörg Albrecht megfogalmazásában. „A figyelem manapság inkább a jövőre összpontosít, aminek lényege kriminálpszichiátriai és kriminálpszichológiai információk támogatásával *veszélyprognózis készítése*.”¹⁴

11 Lásd erre legújabban Greta Thunbergnek az ENSZ 2019. szeptember 21–23. közötti Klímavédelmi konferencián elmondott „megnyitó nyitóbeszédét”. THUNBERG, Greta: *If world leaders choose to fail us, my generation will never forgive them*. The Guardian, 23. 09. 2019. In: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2019/sep/23/world-leaders-generation-climate-breakdown-greta-thunberg> (Letöltve: 2019. 09. 24.)

12 Vö. ÁDÁM Antal: *A biztonság mint jogi érték*. In: Balogh Ágnes – Hornyák Szabolcs (szerk.): *Tanulmánykötet Erdősy Emil professzor 80. születésnapja tiszteletére*, Pécs, 2005., 13–30., Idézi KORINEK László: *Kriminológia*. I. kötet., Magyar Könyv- és Lapkiadó, Budapest, 2010. 533.

13 KORINEK László: *Kriminológia*. I. kötet., Magyar Könyv- és Lapkiadó, Budapest, 2010. 533.

14 ALBRECHT, Hans-Jörg.: *Strafrecht, Gefährlichkeit und Sicherheit*. In: Barabás A. Tünde (szerk.): *Tanulmányok Irk Ferenc professzor 70. születésnapja tiszteletére*, Országos Kriminológiai Intézet, Budapest, 2012. 11–25., 18.; lásd még erről SIEBER, Ulrich: *Der Paradigmawechsel von Strafrecht zum Sicherheitsrecht*. In: Tiedemann, Klaus – Sieber, Ulrich – Satzger, Helmut – Burchard, Christoph – Brodowski, Dominik (Hrsg.): *Die Verfassung moderner Strafrechtspflege. Erinnerung an Joachim Vogel, Baden-Baden*, 2016. 351–372., 365.; FINSZTER Géza: *A vállalható és a nem vállalható társadalmi kockázatok*. In: Gaál Gyula – Hauzinger István (szerk. 2014): *Pécsi Határőr Tudományos Közlemények XV. kötet*, Pécs, 2019. 5–25., 936.

A jelenlegi, tehát a demokratikus jogállamiságot hirdető és valló jogszolgáltatásnak az előzőekben már felsorolt tények miatt egy *olyan ellentétet is fel kellene oldania, ami korábban nem állt a figyelem fókuszában*. A bűnügyi tudományok körében tevékenykedő elméleti szakemberek többsége az európai régióban most arra koncentrál, hogy – helyesen(!) – lehetőségei határain belül korlátok között tartsa a politikusoknak és főként a rendészeti szakembereknek túlságosan a *közeli jövőben* bekövetkező lehetséges veszélyekre, ezen belül pedig különösen az ilyen veszélyek előidézését valószínűsítő potenciális elkövetőkre irányuló érdeklődését. Ez a fajta, egyoldalúan rövidtávra koncentrált jövőorientált preventív személet érthető, hiszen különösen a terrorizmus új vonásai által kiváltott lakossági félelem csökkentéséhez próbál hozzájárulni. A biztonságnak a szabadság korlátozásával együtt járó tényleges vagy csak látszólagos növelését szorgalmazzák azonban szeretnének megelégedezni a földkerekséget átszövő globális gazdasági hálózatok (fentebb példákra csak röviden bemutatott) kárt okozó tevékenysége lehetséges és szükséges korlátozásának *szükségességéről*. A kriminológusi-büntetőjogi felfogás *morális szempontból helyesen* megkérdőjelezi a nagy bizonytalansággal működő prognózisok alapján kiválasztott lehetséges elkövetőkkel szembeni eljárások indokoltságát. Azonban – ugyancsak morális megközelítésből nézve – *helytelenül* gyakran nem vesz tudomást a rizikótársadalom hibásan működő globális rendszerében a nyertes gazdasági és politikai szereplők tevékenységeinek áldozatairól. A szemléletváltásra pedig annál inkább sürgető szükség volna, mert míg az első esetben „csak” a (potenciálisan) tettesi körbe sorolható személyek, az utóbbiban (a modernkori rabszolgamunkától a klímapusztításig terjedő körben) embermilliók emberi jogainak megsértéséről, életének, testi épségének, egészségének lehetséges vagy tényleges megkárosításáról van szó. Az egyoldalú jogszolgáltatás előbb-utóbb mindkét esetben a *jogbiztonságba vetett hit csökkenésével* járhat.

Összegezés

A kockázattársadalom jellegzetességeinek tárgyalása során folyamatosan arra kellett rájárnunk, hogy amit a *filozófusok és más tudományművelők* világosan megfogalmaznak, azt a gyakorlatban az erre „illetékesek” – lényegében így vagy úgy, mi valamennyien – elrontják/elrontjuk. Ideje belátnunk, hogy a globalizált világban a bűnhöz vezető okok – azok következményeivel együtt – olyan *hálózatot* alkotnak, amelynek elemei kölcsönösen hatnak egymásra. Azt is fel kell ismernünk azonban, hogy az említett hálózatot alkotó okok láncolata még egyáltalán nem, vagy csak részben ismert. A nemhogy a megoldáshoz, de legalább az elviselhető állapotok fenntartásához/megteremtéséhez vezető út egy olyan

alagútban vezet, melynek nem látszik a kijárata.¹⁵ Egyetlen biztosat tudunk: a társadalomra egyre fokozódó mértékben veszélyes tettek kezelése – legalábbis a magunk kulturális környezetében – inkább tekinthető kapkodással párosuló tűzoltásnak, mint megfontolt és az új kihívásokra adekvát válaszokat adni képes koncepció alapuló stratégia megvalósulásának.

A kutatói megfigyelések azt jelzik, hogy bár a világot behálózó *média* ontja a legkülönbözőbb információkat, azonban a ma élő *emberek* döntő többségének fogalma sincs a jelen világunkat és ennek jövőjét döntően befolyásoló összefüggésekről, amelyek épp ezért nem is foglalkoztatják őket. Ez a tény mind a *gazdaság*, mind a *politika* szereplői számára – rövid távon – kifejezetten előnyös, hosszú távon pedig sem gondolkodni, sem tervezni nem szokásuk. Az állítás azzal egészíthető ki, hogy a világ (gazdasági szempontból) fejlettebb régióiban élő *lakosainak* jelentős része *nemcsak áldozat*, hanem – vásárlóereje függvényében, annak növekedésével arányosan – *tevékeny részese* számos olyan kártételnek, melynek társadalmi veszélyessége ma már nem képezi vita tárgyát. Fogyasztásával – többnyire közvetve, ám aktívan – részt vesz részint a nála kedvezőtlenebb helyzetben lévő embertársai kizsákmányolásában, részint szűkebb és tágabb környezete visszafordíthatatlan tönkretételében. Az előzőekben bemutatott *új bűncselekményekre a kriminálpolitikának tehát (egyelőre legalábbis) nem sikerült adekvát válaszokat találnia*.

Épp ezért végre tényleg el kellene gondolkodni azon, hogy *mi várható* ezután, *elveinkből* mit szabad/kell feladnunk, s mit kell, és ha kell, mit tudunk megőrizni? Továbbra is minden megy a maga útján mindaddig, amíg fájdalmasan világossá nem válik, hogy a piacgazdaság eddig megismert egyetlen formája sem tartható fenn? Valóban egy olyan futószalagon rohan vagy taposómalomban¹⁶ mozog a világ, amiből – ha nem az alapoknál, és nem azonnal kezdünk el egy valódi modernizációt – később már nincs kiszállás?

15 A jövő bűnözéskutatói munkájukban bizonyára jól fogják tudni hasznosítani a hálózatelmélet nyújtotta lehetőségeket. Forrásmunkaként lásd például BARABÁSI Albert László: *Behálózva*. Magyar Könyvklub, Budapest, 2003., CSERMELY Péter: *A rejtett hálózatok ereje*. Vince Kiadó, Budapest, 2004., újabban BARABÁSI Albert László: *A hálózatok tudománya*. Libri Kiadó, Budapest, 2016.

16 A környezetszociológiai szakirodalomban jól ismert a kapitalista gazdasági berendezkedésbe kódolt növekedési kényszer, amit a termelés futószalagjának/taposómalomának (treadmill of production) nevezett elmélete ír le. (Lásd például: SCHNAIBERG, Allan – PELLOW, David N. – WEINBERG, Adam: *The Treadmill of Production and the Environmental State*. In: Mol, Arthur. P. J. – Buttel, Frederick H. (eds.): *The Environmental State Under Pressure*, Oxford, 2002. 15–32.; GOULD, Kenneth. A. – PELLOW, David N. – SCHNAIBERG, Allan: *The Treadmill of Production: Injustice and Unsustainability in the Global Economy*. Paradigm Publishers, Boulder, CO., 2008., Idézi: DOMBI JUDIT– MÁLOVICS GY.ÖRGY *A növekedésen túl – egy új irányzat hozzájárulása a fenntarthatósági vitához*. Közgazdasági Szemle, LXII. évf., 2015. február, 200–221., 208.